

Agnė Alijauskaitė

Viešosios erdvės transformacijos problema H. Arendt ir J. Habermaso teorijose

Santrauka. Straipsnyje aptariama viešoji erdvė ir jos sampratos bei transformacijos problemos. Pagrindiniais atramos taškais pasirinktos dviejų autorių – Hannah'os Arendt ir Jürgeno Habermaso – teorijos. Darbe aptariami šių teorijų panašumai ir skirtumai, jų konceptualios sąveikos. Straipsnyje mėginama įrodyti, kad viešosios erdvės transformacijos kontekste atsirandantis valstybės priešpriešinimas pilietinei bendruomenei nėra visiškai pagrįstas, o šias dvi sritis jungianti viešoji sfera nėra autonomiška.

Pagrindiniai žodžiai: *Arendt, demokratija, Habermas, pilietinis kūnas, viešoji erdvė, viešoji sfera, viešosios sferos transformacija.*

Key words: *Arendt, autonomy, civic body, democracy, Habermas, public space, public sphere, the transformation of the public sphere.*

Pereinant nuo viešosios srities¹ prie viešosios sferos, valstybė, kaip valdančioji struktūra, priešpriešinama viešajai nuomonei (pilietiniam kūnui). Šiame tekste sieksime įrodyti, kad toks supriešinimas nėra visiškai pagrįstas, o kartu ir kvestionuojantis viešosios sferos autonomiją. Šiam teiginiui pagrįsti pasirinktos dviejų autorių, Hannah'os Arendt ir Jürgeno Habermaso, koncepcijos, nes jos geriausiai atskleidžia viešosios erdvės transformacijos problemą. Viešumo, kaip dalyvavimo politiniuose procesuose pagrindo, idėja, kilusi iš antikinio *polio* paradigmos, pratęsiama ir keičiama autorių, aptariančių jos kismą

skirtingais laikotarpiais. H. Arendt viešosios erdvės samprata pagrįsta polio paradigma, o J. Habermasas analizuoja viešumą Apšviotos idealų fone. Mums svarbu palyginti šias skirtingas koncepcijas (H. Arendt *viešąją sritį* ir J. Habermaso *viešąją sferą*) ir įsitraukti į polemiką su jų interpretatoriais (daug dėmesio skiriama Seylai Benhabib, nes ji pateikia išsamią minėtų dviejų sampratų analizę atsižvelgdama į šiuolaikinį kontekstą), kad galėtume užčiuopti svarbiausius viešumo sampratos lūžius ir pateikti naujų įžvalgų, padedančių geriau suprasti dabartinę viešumo problematiką.

¹ Sąvoka *viešoji sritis* žymi H. Arendt konceptualizuotą viešumo sampratą, *viešoji sfera* – J. Habermaso koncepciją, o *viešoji erdvė* vartojama kaip viešumui sinonimiškas, tačiau bendras, konkrečios teorijos nenurodantis terminas (nepainioti su *socialine sfera*).

Straipsnį sudaro trys pagrindinės dalys:

Pirmoje dalyje, kuri skirta viešosios erdvės problematikai, aptariamas viešosios erdvės santykis su demokratijos tendencijomis ir mediacijos procesais. Analizuojamos pagrindinės politikos, medijų ir viešumo problemos.

Antrojoje dalyje pereinama prie viešosios erdvės konceptualizavimo. Čia kritiškai analizuojamos bei sugretinamos H. Arendt ir J. Habermaso, viešosios srities ir viešosios sferos, teorijos. Išryškunami svarbiausi viešosios erdvės transformacijos lūžiai, kurie galiausiai atveda prie aktualaus klausimo – viešosios sferos autonomijos – apmąstymo.

Trečioji dalis skirta viešosios sferos problemoms apibendrinti. Čia aptariami politinio indiferentiškumo, valstybės vaidmens bei viešosios sferos medialumo klausimai.

Ten, kur J. Habermaso teiginiai užginčijami iš H. Arendt pozicijos, reikia turėti omenyje chronologinį nuoseklumą – jie užklaunami jau interpretuojant abiejų autorių tekstus, o ne į tiesioginę polemiką įtraukiant autorius, kurie dėl juos skiriančios laiko atkarpos negalėjo diskutuoti „tiesiogiai“. Vis dėlto laikomasi nuostatos, kad H. Arendt idėjos papildė J. Habermaso, nors ir naujesnę, teoriją – abi teorijos laikomos turiningomis temai išskleisti.

1. Viešasis pokalbis, demokratija ir mediacijos problema

Jürgenas Habermasas savo veikale *Struktūrinė viešosios sferos transformacija (Strukturwandel der Öffentlichkeit, 1990)*, sekdamas Charlesu Wrightu Millsu (Habermas 2013 [1990]; 358), atskyrė *publiką ir masę*. Tokia perskyra itin reikšminga šiuo aspektu: masė, priešingai nei publika, yra pasyvi, kur kas rečiau išsakanti savo nuomonę, nesanti autonomiška kontroliuojančių institucijų atžvilgiu. Nors terminas „publika“ tebėra vartojamas, šiandien savo reikšme jis artimesnis „masei“ ar netgi nuo šio termino nesisiskiria. „Publika“ savaime nurodo viešumą (lot. *publicus* reikšmė neatsiejama nuo žmonių, valstybės, taip pat nuo bendrumo; pradedant XIV a. prancūzų, anglų kalbose reiškia atvirumą bendram stebėjimui). Dabar publika nebėra tai, ką būtų galima pavadinti „vientisu kūnu“, vientisa pilietine bendruomene. Naujoji publika neturi jokio kūno ar vietos erdvėje (Benhabib 2003; 204). Dėl technologinių naujovių, keičiančių komunikacijos principus, ji prilygsta anoniminei masei, išsisklaidžiusiai įvairiose vietose ir sunkiai nuspėjamuose laiko taškuose.

Čia ir toliau viešojo erdvė bus sinonimiškai vadinama „viešojo pilietinio pokalbio kambariu“². Toks įvardijimas atskleidžia politines konotacijas – viešojo pokalbio, kaip dalyva-

² „Viešojo pilietinio pokalbio kambario“ įvardijimas pasirinktas dėl konceptualaus talpumo – jis nurodo habermasiškosios viešosios sferos šaknis, t. y. salonuose, esančiuose po tuo pačiu stogu kaip ir gyvenamieji kambariai, vykusias diskusijas; viešumas „kambaryje“ čia atskleidžia salonų kultūros ištirpdytą viešo / privataus perskyrą, t. y. „privataus“ kambario virsmą viešųjų pokalbių arena.

vimo valdymo procesuose, politiškumą. Pati viešoji erdvė vertinama kaip politiška sekant jos ištakomis, antikinio polio (gr. *πόλις*, senovės Graikijos miestas-valstybė, kuris formavosi bendruomeniškumo pagrindu) modeliu. Pasirodymas viešoje polio erdvėje savaime reiškė dalyvavimą polio demokratijoje, savęs, kaip polio piliečio, viešą teigimą. Akcentuojant perskyrą tarp privačiosios (namų ūkio) srities ir viešosios (bendruomeninio, politinio gyvenimo) srities, *viešoji erdvė vertinama kaip esanti anapus privatumo slenkščio, taigi pati savaime politiška.*

Seyla Benhabib, kuri tyrinėja Hannah'os Arendt politinę filosofiją, teigia, kad „viesasis pilietis šiandien yra tapęs beveidžiu kalbėtoju ir klausytoju anoniminiame *viesajame pokalbyje*“ (ten pat). Absoliutus anonimiškumas leidžia atvirai reikšti savo nuomonę, tačiau galima matyti, kad tuo dažnai nėra pasinaudojama turiningai. Viešoje erdvėje kur kas dažniau pasinaudojama anonimiškumo teikiama galimybe išvengti atsakomybės už neturiningas ištaras.

Ši įžvalga atveda prie konstruktyviai kritiško žvilgsnio į pačią habermasiškos viešosios sferos transformacijos idėją. Ar pakitusi viešoji sfera tikrai padeda įgyvendinti demokratijos pažadą? Viešojo pilietinio pokalbio kambario erdvė pripildyta tuščių balsų skambesio. Turingas pranešimas pasimeta anoniminių nuomonių šurmulyje ir nepasiekia savo adresato. Tokioje situacijoje pati viešoji sfera pasirodo kaip sudėtinga problema, atverianti

bent keletą skirtingų žiūros perspektyvų: galima ją nedvejojant vertinti palankiai, kaip neribotos saviraiškos erdvę, kurioje skambantys pranešimai savo daugiabalsiškumu įveikia kontrolės institucijų vienbalsiškumą; taip pat ją galima vertinti neutraliai – jeigu masės autonomija ir netesi demokratijos pažado, bent idėjiškai prie jo priartėja; galiausiai lieka kritiškas žvilgsnis, skatinantis kelti minėtus klausimus ir kur kas ilgiau užsibūti prie vieno iš jų – kur yra riba tarp skirtingus požiūrius reprezentuojančio viešojo pokalbio ir anonimiškumu grindžiamo kalbėjimo be turinio?

Viesasis pilietinis pokalbis yra svarbi demokratijos projekto dalis. „Reguliatyvusis demokratijos principas reikalauja autonomiškos viešosios sferos idėjos kaip proceso, per kurį gali vykti kolektyvo pasitarimas, atvedantis prie savivaldos“ (ten pat; 205). Pasitarimas savaime suponuoja abipusę ryšį, aktyvų dalyvavimą pokalbyje užimant tiek klausytojo, tiek kalbėtojo pozicijas. Jis grindžiamas diskusijos konstruktyvumu, turinčiu apibrėžti tam tikro galutinio nutarimo (ar veikiau susitarimo) gaires – kitaip pasitarimas netektų bet kokios prasmės. Naujoji publika, arba masė, stokoja grįžtamajam ryšiui reikalingo aktyvumo, todėl pasitarimo procesas (arba jo imitacija) užtrunka neproporcingai ilgą laiką ir galiausiai neduoda laukiamo rezultato, kitaip sakant, neatveda prie jokio nutarimo. Kodėl viešosios sferos projektą ištinka ši nesėkmė? Ieškant atsakymo į tokį klausimą, verta atkreipti dėmesį į mediacijos proceso³ metu

³ Terminą „mediacija“ šiame straipsnyje vartuju kaip reiškiantį tarpininkavimą tarp dviejų ar daugiau kintamųjų. „Mediacijos procesas“ – tai šio tarpininkavimo eiga, pats įvykis, sujungiantis skirtingus, bet jam būtinus komunikacijos elementus.

atsirandančias problemas. Pats mediacijos procesas yra problemiškas; toliau bus parodyti svarbiausi probleminiai šio proceso taškai.

Nicholas Garnhamas išskiria tris pagrindines mediacijos problemas: 1) komunikacijos teorija pagrįsta tiesiogine akistata su toje pačioje fizinėje erdvėje vykstančiu bendravimu ir dėl to neatitinka medijuotai komunikacijai būdingų savybių; 2) komunikacijos turinys ir debatų subjektas (arba realaus pasaulio patirtis, J. Habermaso žodžiais) taip pat tapo medijuoti – interpretacijos procesą komplikuojantis „nepermatomumas“ yra ideologijos pagrindas; 3) demokratijos ir komunikacijos teorijos neatitinka praktikos, ir atvirkščiai (Garnham 1993; 365–366). Taigi svarbiausia mediacijos problema yra paties medijuoto bendravimo atsiradimas. Galima pritari N. Garnhamui, kad tradiciniai komunikacijos modeliai pritaikyti realioje fizinėje erdvėje vykstančio bendravimo analizei. Ją sudaro atidus žvilgsnis į pokalbio dalyvių mimiką, gestus ir t. t. Kitaip sakant, į tam tikras fizines savybes, kurios tampa neprieinamos panaikinus kalbančio subjekto kūniškumą. Jeigu anonimiškumas pretenduoja į lygybės išsaugojimą, mediacijos priemonių distribucija panaikina lygybės iliuziją. Medijos suteikia teisę į žodžio laisvę visiems – bet tik tiems, kurie turi atitinkamas galimybes jomis naudotis. Čia būtų galima atkreipti dėmesį į visai kritinės teorijos tradicijai (neiškiriant ir paties J. Habermaso) būdingą proletariato ir buržuazijos dia-

lektiką. Galima teigti, kad klasinės visuomenės viešoji sfera tampa masinės visuomenės viešąja sfera, tačiau viešajame pilietiniame pokalbyje vis dėlto dalyvauja ne visi masinės visuomenės subjektai. Ne visi piliečiai turi prieigą prie dalyvavimui viešajame pokalbyje reikalingų medijų (nesvarbu, ar tai būtų grindžiama grynai ekonominiais netolygumais, ar kitomis priežastimis), taigi viešoji sfera neapima viso „pilietinio kūno“.

Kitas svarbus dalykas – menama autonomija kontrolės institucijų atžvilgiu. Šiuo klausimu naujoji publika visiškai atitinka masės situaciją, nes ji nėra nepriklausoma nuo kontrolės institucijų. Medijuotos komunikacijos priemonių distribucija yra tiesiogiai priklausoma nuo įvairių ekonominių ir politinių veiksnių, lygiai taip pat ir nuo šiose srityse veikiančių institucijų. Tad teigti jos autonomiją būtų keblu jau vien dėl tam tikrų materialių tendencijų.

Medijuotos viešosios sferos problemos atspindi pačios demokratijos problemas. Čia susiduriama su įvardyta ketvirtąja – reprezentacijos arba politinio atstovavimo – problema. Visumos dalyvavimą pakeičiančios reprezentacijos struktūros rodo teorijos ir praktikos prasilenkimą. Atitinkamai viešosios sferos teoriją pagrindžiantis „politinis kūnas“⁴ išsiskaido į daugybę neapčiuopiamų hipotetinių masės subjektų, kurie yra veikiau pasyvūs ir stokojantys atsakomybės nei aktyviai ir turiningai dalyvaujantys viešajame pokalbyje.

⁴ *Politisinis kūnas* čia nurodo politinį mąstymą ir juo besivadovaujančią bendruomenę; kitur vartojama *pilietinio kūno* sąvoka įvardija ne tik politinį mąstymą, bet ir pilietinį veikimą.

Pasirodyma viešumoje, kiekviena nauja socialinė, kultūrinė, politinė grupė pristato savo požiūrį kitiems, arba reprezentuoja save kitiems performuodama save kaip esančią viešumoje. Šis savirepresentacijos ir artikuliacijos viešumoje procesas vis dar yra vienintelis, per kurį gali būti ugdoma pilietinė vaizduotė. (Benhabib 2003; 210–211)

Taigi dalyvavimas viešajame pokalbyje (bent tada, kai jis nėra pagrįstas anonimiškumu) atveda prie vieno pagrindinių H. Arendt politinio mąstymo principų – gebėjimo pamatyti tam tikrą įvykį ar situaciją iš kieno nors kito perspektyvos. Be pasaulio vaizdo (*Weltanschauung*) būtų sunkiai įmanoma tiek viešojo pokalbio, tiek pačios viešosios sferos idėja. Mokymasis pažvelgti į tą patį įvykį iš skirtingų perspektyvų atitinka pasitarimo procesą arba nueitą kelią sutarimo link. Suasmenintas viešasis pokalbis, kurio dalyvių tapatybės neuždengia anonimiškumo skraistė, susitarimui (t. y. bent kokiam rezultatui) įpareigoja labiau nei jokios atsakomybės nereikalaujanti anoniminė diskusija. Atsakomybė įpareigoja turiningumui.

Naudojantis H. Arendt tyrinėtojos S. Benhabib metafora, galima sakyti, kad „viešoji sfera yra tarsi politinio kūno akies vyzdys“ (ten pat); kita vertus, projektuojamas vaizdas ne visuomet yra skaidrus, aiškus, ne visada atitinkantis tikrovę. Pati viešosios sferos koncepcija kelia daug abejonių dėl neišspręstų mediacijos problemų, neapibrėžto santykio su politiniais demokratijos procesais, sunkiai įgyvendinamos autonomijos ir komplikuoto anonimiškumo. Dar viena problema iškyla skaitant šiame

straipsnyje svarbiausių autorių – H. Arendt ir J. Habermaso – tyrinėtojų interpretacijas. Kalbėdama apie H. Arendt mintį, S. Benhabib mato viešosios erdvės koncepciją jau „po transformacijos“, pro habermasiškus akinius, todėl galima pasigesti iki-habermasiškosios minties autentiškumo.

1.2. Komunikacijos skaidrumas demokratiniam gyvenime

Vienas svarbiausių pasirodymo viešojoje erdvėje momentų, išvelgiamų demokratijos vizijoje, yra reprezentacija. Į šį reiškinį galima žiūrėti vien estetiškai, vien politiškai arba abiem požiūriais. Reprezentacija sukuria tam tikrą vaizdinį, pasirodantį viešumoje; ji prilygsta spektakliui, kuris savo simboline reikšme perduoda atitinkamą žinią. Anksčiau tai geriausiai atskleisdavo karališki ritualai (monarchijų atveju), dabar simboliinę reprezentaciją vis dar galima išvysti religinių apeigų metu.

Šiandien įvairios reprezentacijos formos yra tapusios veikiau manipuliacijos ir / arba propagandos priemonėmis nei skaidriai vienokią ar kitokią prasmę perteikiančiais atspindžiais. Kūrybinis komunikacijos potencialas redukuojamas iki viešųjų ryšių „sėkmės formulių“, beribio pasikartojančių atvaizdų dauginimo ir kitų laisvosios rinkos kapitalizmo poreikių tenkinimo. J. Habermasas čia pasirodo kaip *Bilderstürmer*, arba ikonoklastas⁵, šalia kitų ikonoklastų, tokių kaip Karlas Marxas ar Sigmundas Freu-

⁵ Ikonoklastas – tai paveikslų ir figūrų garbinimo priešininkas. Šiame straipsnyje terminas „ikonoklastas“ vartojamas kaip metafora, išreiškianti kritišką poziciją žmogaus sukurtų „stabų“, realų visuomenės bei politikos atvaizdą uždengiančių komunikacijos priemonių atžvilgiu (Peters 1993).

das (Peters 1993; 563). Jo mintis perteikia Frankfurto mokyklai būdingą nepasitikėjimą žmonių sukurtais stabais, bet, kaip teigia Johnas Durhamas Petersas, J. Habermasas stokoja šiai mokyklai būdingo dėmesio esetinei dimensijai (ten pat).

Kritiškumą provokuoja J. Habermaso pasitikėjimas komunikacijos skaidrumu. Jo „komunikacijos koncepcija yra gana indiferentiška žodžių didybei ar muzikai, mažumą modeliuojančiai retorikos galiai. Komunikacija Habermasui yra beatodairiškai rimtas reikalas“ (Peters 1993; 563). Toks jo požiūris, viena vertus, stebina – kaip ir kodėl taip paprastai užtikrinamas komunikacijos procesų skaidrumas? Kuriuo momentu jie tampa nepriklausomi nuo retorikos galios ir kitų paveikumo priemonių?

Habermaso politinė mintis vertina komunikaciją kaip paprastą kalbą, kuri yra demokratinio gyvenimo centras (ten pat). Kalba jam ne manipuliacijos priemonė, bet skaidraus ir turiningo bendravimo forma. Taigi tokį požiūrį lemia pats komunikacijos supratimas, nubrėžiantis perskyrą tarp tam tikros originalios teorijos ir kasdieniam žvilgsniui įprastos praktikos. Kalbos grynumas veikia kaip bendrą tikrovę atverianti terpė, todėl per kalbėjimą tampa įmanomas susikalbėjimas.

Iki kalbinio grynumo lygmens pakylėta komunikacijos samprata tik iš dalies išsprendžia atsiradusias problemas.

Žvilgsnio valdžia lemia, ką mes turime matyti ir ko negalime matyti. <...> Yra žvilgsnių, apie kuriuos negalime kalbėti, taip pat tokių žvilgsnių, kuriuos mums liepiama matyti tik tam tikru

kampu. Taip žvilgsnio plano zonos yra atitveriamos nuo kritikos, iššūkio ir diskusijos. (Norton 2001; 190)

Viešasis pokalbis yra demokratinė visų kontrolės formų užklauso, valdžios legitimumo patikrinimo erdvė. Jo metu bandoma racionaliai priesti prie vienokių ar kitokių išvadų; šia prasme pati viešojo diskurso idėja artima ne tik graikiškajam poliui, bet ir Apšvietos projektui. Racionalūs debatai turėjo būti daugelio kylančių problemų sprendimo būdas. Dabar reikėtų klausti, kiek viešajame diskurse įmanoma racionali diskusija, kritika, kai ji nukreipta į valdžios institucijas? Ar tikrai žvilgsnio valdžia lemia, ką reikia matyti ir ko negalima matyti? Šiuo klausimu būtų sunku paprieštarauti Anne'ai Norton ir teigti, kad yra kitaip, kad esame laisvi nuo žvilgsnio valdžios. Būtent čia pasirodo ikonoklastinio gesto reikalingumas, maištas prieš pačių žmonių sukurtus stabus.

Komunikacijos skaidrumo siekiamybė demokratiname gyvenime yra ne vien kalbos grynumas, bet ir susikalbėjimas. Tokiam rezultatui pasiekti būtinas bent kokio universalizmo teigimas, parodantis vienokius ar kitokius normatyvinius kontūrus. J. Habermaso universalusis pragmatizmas teigia komunikacinį racionalumą; šis racionalumas neleidžia pasirodyti tezei, kad pokyčių sukeliama rizika gali būti didesnė nei ta, kurią sukelia *status quo* (plačiau apie šį kritišką argumentą žr. Garnham (1993; 373)). Taigi vėl grįžtama prie ikonoklastinio gesto, tik čia prieinama prie išvados, kad jį įvykdyti galima vien neperžengiant tam tikrų universalizmo rėmų. Viešojo erdvė jima įvairiomis

kryptimis pasklidusius, vienas nuo kito atitolusius atskirus subjektus. Ji yra plastiška, bet tuo pačiu metu sujungianti, suvienijanti.

2.1. H. Arendt viešosios srities samprata

Vienas svarbiausių bandymų konceptualizuoti viešąją erdvę randamas Hannah'os Arendt knygoje *Žmogaus būklė* (2005). Tačiau čia aktualus ir kitas, kur kas mažiau žinomas H. Arendt tekstas – jos parašyta Raheles Varnhagen, žydų kilmės vokiečių rašytojos, buvusios vieno garsiausių XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios salonų savininkės, intelektualinė biografija (Arendt 1981)⁶. H. Arendt aprašoma R. Varnhagen introspekcija, tam tikra romantinės vidujybės (*Innerlichkeit*)⁷ forma, atveda prie originalaus žvilgsnio į viešumo ir privatumo problemą. Šiame darbe R. Varnhagen asmenybė svarbi kaip romantinio vidujybės kulto (Wurgaft 2016; 173), priešpriešinamo viešosios erdvės socialumui, o kartu ir politiškumui, simbolis. R. Varnhagen XIX a. Berlyno salonas yra viešosios sferos prototipas, kuriame susitinka skirtingų tipų žmonės (moterys, žydai, intelektualai, aristokratai) ir tarp jų susikuria nauja diskurso erdvė (Villa 2001; 158).

R. Varnhagen turėjo savo saloną, kuris, kaip ir salonų kultūra bendrąja prasme, pla-

čiai aprašyta J. Habermaso, yra vienas pagrindinių viešosios sferos transformacijos elementų. R. Varnhagen salono žlugimas ataidi perėjimą nuo Apšvietos prie Romantizmo epochos⁸. Pati salono savininkės laikysena yra romantinė, nestokojanti romantinės introspekcijos, kuri atveda prie realybės jausmo praradimo, ištrinancio ribas tarp privataus ir viešo, intymaus ir pasidalyto (Benhabib 2003; 11). Toks žiūros taškas perkelia viešosios erdvės problemą į egzistencinį lygmenį; nors J. Habermasas savo veikale *Struktūrinė viešosios sferos transformacija* (1990) salonų kultūrai kaip istoriniam, socialiniam reiškiniui tirti skiria itin daug dėmesio, H. Arendt, kalbėdama apie tuos pačius dalykus, sudeda kiek kitokius akcentus. Reikėtų išskirti vieną konkrečią savybę, sujungiančią abu, egzistencinį ir socialinį, lygmenis. Ją tiksliausia įvardyti kaip apolitiškumą. Apolitiškumo prielaidas galima užčiuopti pačioje egzistencinės plotmės šerdyje, romantinės introspekcijos fone. Kitoks yra apolitiškumo pasirodymo fonas, kuris atsiveria jau socialinėje plotmėje. Taigi apolitiškumas, kaip išskirtinai iš paties subjekto vidaus kylanti laikysena, palieka savo pėdsaką viešojoje erdvėje – kaip reakcija (ar veikiau jos nebuvimas) į tam tikrus visuomeninius įvykius.

⁶ Biografija *Rahel Varnhagen: Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik* (1981) buvo parengta tarpukariu, bet publikuota tik po Antrojo pasaulinio karo.

⁷ Terminas „romantinė vidujybė“ apibūdina romantizmo epochai būdingą subjekto išgyvenimų „iškėlimą“ virš objektyvių socialinių reiškinių, kuris, kaip partikuliarumas, priešpriešinamas universalumui ir iškeliamas aukščiau jo (universalumo).

⁸ Platesnė šio teiginio eksplikacija pasirodo lyginant Apšvietos ir romantizmo (istorinių, kultūrinių epochų bendrąja prasme) bruožus. Apšvietos kontekste susiformavusi salonų kultūra galiausiai pralaimi romantizmo „subjekto kultūrai“.

Apolitiškumas yra tarsi viešo / privataus perskyros takumo, plastiškumo pagrindas. Bet kokia politinė laikysena įtvirtina ribas (nekalbant apie anarchizmą, kurio tam tikros atmainos itin artimos apolitiškumui), dėl to perskyros tarp atskirų zonų tampa beveik neišvengiamos. Tik priešinga laikysena, subjekto *Innerlichkeit* perkėlimas į socialinį lygmenį, o kartu ir į viešąją erdvę atveria keletą ribų persislinkimui, viešumo ir privatumo susiliejimui.

Innerlichkeit priešprieša galima laikyti *Weltanschauung*, pasaulio vaizdą. Čia susiduria subjekto vidujybė ir gebėjimas pažvelgti į tą patį reiškinį iš kito stebėtojo perspektyvos. Šis gebėjimas yra vienas svarbiausių politiško elemento H. Arendt teorijoje.

Rahelės Varnhagen biografija iškyla kaip tam tikras trikdys J. Habermaso siekio racionalizuoti viešosios sferos transformaciją fone. Jo sociologinis žvilgsnis, pagrįstas istoriniais, statistiniais duomenimis, neapima, „nepamato“ išimties kaip svarbaus viešosios sferos idėjų formuojančio veiksnio. H. Arendt fenomenologinis esencializmas įtraukia į apžvalgos ratą tai, kas lieka už sociologinių tyrimų ribų, tačiau tai ne mažiau svarbu kalbant ir apie socialinius pokyčius.

Nėra geresnio mūsų bendražmogiškumo įrodymo nei faktas, kad mes galime komunikuoti ir suprasti vienas kitą. Salonai yra socialiniai susibūrimai, kuriuose atsiveria tiek „pokalbio džiaugsmas“ ar komunikavimo ir supratimo džiaugsmas, tiek nesusipratimai ir komunikacijos trūkumas. (Benhabib 2003; 17)

Taigi salonai yra tokia vieta, kurioje sutinkama privatumas ir viešumas.

Tačiau čia reikia grįžti prie graikiškojo polio ir H. Arendt konceptualizuojamos viešosios srities. Pats gyvenimas polyje reiškė gyvenimą su kalba, tarp kalbančiųjų. H. Arendt teigia:

Pradėta akcentuoti kalba, o ne veiksmas, ir kalba kaip įtikinėjimo priemonė, o ne kaip savitas žmogiškas būdas atsakinėti aptariant ir lyginant tai, kas nutiko ar buvo padaryta. Būti politiškam, gyventi polyje reiškė tai, kad viskas buvo nusprendžiama žodžiais ir įtikinėjimu, o ne jėga bei prievarta. (Arendt 2005; 31)

Taigi žodžiai pakeitė fizinę jėgą, kalba tapo politiško pagrindu. Viešojo pilietinio pokalbio modelis atitinka graikų polio idėją; H. Arendt viešosios srities konceptualizavimas prasideda būtent nuo politiško ištakų, nuo žvilgsnio į antikos klestėjimą. Tuo pačiu metu pamatoma nauja praraja, atsiverianti tarp mąstymo ir veikimo. Čia viešoji sritis pasirodo kaip šių dviejų priešybių diskusijos erdvė. Tai vieta, kurioje mąstoma, šis mąstymas įžodinamas, išreiškiamas kitiems, bet tuo pačiu metu jis nėra savitiksliis, o veikiau vedantis tam tikro sprendimo, kartu ir veikimo link.

Svarbus lūžis, kurį akcentuoja H. Arendt, yra socialinės srities atsiradimas, sutapęs su naujųjų amžių pradžia ir nacionalinės valstybės atsiradimu (ten pat; 32–33). Anksčiau buvo galima skirti privačią ir viešąją sritį kaip atitinkančias namų ūkio ir politikos teritorijas, o socialinė sritis tapo sunkiai klasifikuojama, nepriskiriama nei privačiai, nei viešai erdvei. Joje ėmė nykti skirtumas tarp ekonomikos ir politikos – polyje ekonomika priklausė namų ūkio, arba privačiajai, sričiai; politika buvo visiš-

kai atskirta nuo jos, nes priklausė viešajai sričiai. Tik su naujaisiais amžiais atsiradusi socialinė sritis sujungė dvi atskiras teritorijas, o kartu ir panaikino svarbią perskyrą tarp ekonomikos ir politikos. Anksčiau politiškas reiškė ką kita nei būtinų poreikių tenkinimą, o socialinėje srityje visa tai tapo vientisu netikėtos viešumo ir privatumo sintezės pagrindu.

Šios tendencijos padeda suprasti H. Arendt konceptualizuotą viešumą. Ji pateikia du viešumo apibrėžimus:

Pirmiausia jis reiškia, kad visa, kas pasirodo viešai, gali būti matoma ir girdima kiekvieno ir pasižymi plačiausiu galimu viešumu. Mums išvaizda – tai, kas matoma ir girdima kitų ir mūsų pačių, – kuria tikrovę. Palyginti su ta tikrove, kurią lemia tai, kas regima ir girdima, net didžiausios intymaus gyvenimo galios – širdies aistros, proto mintys, juslių malonumai – pasižymi netikra, šešeline egzistencija tol, kol jie nėra transformuojami, deprivatizuojami, deindividualizuojami ir, galima sakyti, neįgyja tinkamos pasirodyti viešai formos. (ten pat; 52)

Antra, terminas „viešumas“ žymi patį pasaulį, kiek jis yra bendras mums visiems ir besiskiriantis nuo mums jame priklausančios privačios vietos. <...> jis susijęs su žmogaus padarytais dalykais, žmogaus rankų gaminiais, taip pat ir su reikalais, vykstančiais tarp tų, kurie kartu gyvena žmogaus sukurtame pasaulyje. Gyventi kartu pasaulyje iš esmės reiškia, kad daiktų pasaulis yra tarp tų, kurie jį turi kartu, kaip ir stalas pastatytas tarp tų, kurie sėdi aplink jį; pasaulis, kaip ir kiekvienas „tarp“, tuo pačiu metu ir sieja, ir atskiria žmones. (ten pat; 55)

Šie apibrėžimai gana tiksliai apibūdina H. Arendt viešosios srities sampratą. Jie žymi dvi skirtingas kryptis – viena vertus, viešumas reiškia pasirodymą, matomumo

ir girdimumo formos suteikimą tam tikram turiniui; kita vertus, viešumas reiškia bendrumą, dalijimąsi ta pačia vieta pasaulyje, dalijimąsi tuo pačiu stalu, pastatytu viešojo pilietinio pokalbio kambaryje. Viešoji sritis yra tarpinė sritis – dialogo erdvėje susitinka tai, kas būdinga atskiram individui, ir tai, kas suartina jį su kitais, tai, kas bendra.

Pirmasis H. Arendt pateikiamas apibrėžimas taikliai nusako minėtą Rahelės Varnhagen būseną. Salono erdvėje jos subjektyvios jausenos transformuodavosi į deindividualizuotus, viešai pasirodančius išgyvenimus. Kita vertus, jos asmenybei tai nesuteikdavo politiškos laikysenos, veikiau priešingai. Vadinasi, viešumas pats savaime nereiškia politiško; tinkamą pasirodyti viešai formą gali įgyti bet koks daiktas ir / arba bet koks asmuo, tačiau savaime šis pasirodymas nesukuria viešojo pilietinio pokalbio.

Tik visuomenėje, šioje hibridinėje srityje, privatūs interesai įgyja viešąją reikšmę (Arendt 2005; 39). Taigi asmeniškumų transformavimasis į viešai reikšmingus interesus rodo ne tik tam tikrų privačių aspektų perkėlimą į viešumą, bet ir pačios visuomenės, arba socialinės srities, pokytį (ar, veikiau, susiformavimą). S. Benhabib įžvelgia du fenomenologinius viešosios srities lygmenis (pasak Arendt): a) jos, kaip pasirodymo erdvės, savybė ir b) jos, kaip buvimo bendru pasauliu, savybė (Benhabib 2003; 128). Trumpai juos galima įvardyti taip: pasirodymas ir bendrumas. Šios fenomenologinės dimensijos nepaiso jokių laiko ribų, istorinių aplinkybių, politinių sąlygų.

Pasak S. Benhabib, tik totalitariniai režimai siekia sunaikinti viešąją sritį kaip bendrų vertybių, įsitikinimų pasaulį, bet jie negali eliminuoti viešosios srities kaip pasirodymo erdvės, nebent užbaigtų patį žmogaus gyvenimą (ten pat). Čia įvyksta svarbus lūžis atskiriant du minėtus lygmenis. Norėtume pritarti S. Benhabib ir sutikti su iš jos teiginio kylančia išvada, kad šios dvi plotmės gali būti atskirtos: viena iš jų pagrįsta bendrumu, todėl, sunaikinus tai, kas žmones sieja, kas suartina, nebelieka viešosios srities kaip vertybių, įsitikinimų dialogo, nes jis nutildomas ikipolitinėmis, arba fizinės jėgos, priemonėmis; kita plotmė pagrįsta pačiu buvimu, tad jos sunaikinimas reikštų žmogaus buvimo sunaikinimą. Tačiau čia iškyla kita problema – kaip atskirti viešumą kaip įprastą buvimą nuo viešumo kaip reprezentatyvaus, performatyvaus pasirodymo? Šiuo klausimu S. Benhabib analizė nevisiškai tiksliai perteikia esmines H. Arendt apibrėžimų idėjas. Jas paaiškinti bent kiek tiksliau galima pasitelkus dar vieną perskyrą – tai skirtis tarp institucinės ir ontologinės dimensijos⁹. Naudojant šią skirtį itin aiškiai matosi H. Arendt ir J. Habermaso viešosios erdvės teorijų skir-

tumai. H. Arendt viešosios srities koncepcija apima dvi plotmes, institucinę ir ontologinę¹⁰ dimensijas, o J. Habermaso teorija orientuota išskirtinai į socialinę sritį, kuri atitinka institucinę dimensiją, bet ontologinę palieka nuošalyje. Taigi H. Arendt koncepcija yra daugiasluoksniškesnė, vienu metu apimanti keletą skirtingų plotmių. Institucinė dimensija apima valdžios struktūras, politinio veikimo būdus, viešumo ir pilietiškumo sąlyčio taškus.

Graikiškojo polio modelį nuo naujaisiais amžiais įsivyravusio modelio skiria gana didelė praraja. Galima teigti, kad ši praraja žymi ir H. Arendt nuo J. Habermaso skiriančią teorinę žiūrą. Čia kyla pagrindinis klausimas – kaip viešojoji *sritis* tampa viešąja *sfera*?

2.2. Nuo viešosios srities prie viešosios sferos: J. Habermasas

H. Arendt modernybė reiškia viešosios srities nuosmukį, o J. Habermasui, priešingai, ji tampa naujos transformacijos pradžia. Apšvietos kontekste viešumui įgaunant naujų formų, atsiranda poreikis naujai conceptualizuoti viešąją erdvę. H. Arendt už-

⁹ Šią skirtį galima užčiuopti tiek H. Arendt *Žmogaus būklėje* (2005), tiek S. Benhabib interpretacijose, taigi ją pasitelkiu ne kaip visiškai naują, originalią įžvalgą, bet kaip nepakankamai išplėtotą idėją, kurią papildau savo įžvalgomis.

¹⁰ Terminas „institucinė“ čia vartojamas kaip apibendrinantis valdžios struktūras, politinio veikimo aspektus, jo mechanizmus, viešumą ir pilietiškumą socialinėje plotmėje. Terminas „ontologinė“ čia vartojamas kaip apibendrinantis patį žmogaus buvimą pasaulyje, kuris yra pirmesnis nei bet kokie instituciniai reiškiniai, nes žmogaus buvimo pasaulyje panaikinimas reikštų jo gyvenimo užbaigimą. Tai gerai iliustruoja totalitarizmo fenomenas, kai politinis veikimas įgyja galią užbaigti žmogaus gyvenimą ir taip panaikinti bet kokią jo pasirodymo viešojoje erdvėje galimybę (Arendt 2001).

fiksuota viešoji sritis (*der öffentliche Raum*) J. Habermasui tampa viešąja sfera (*die Öffentlichkeit*). Viešosios sferos pagrindas nebe tam tikra grupė žmonių, *demos*, bet nuasmeninta informacija.

J. Habermasas išskiria tris *Öffentlichkeit* rūšis: 1) politinė viešoji sfera (*politische Öffentlichkeit*); 2) literatūrinė viešoji sfera (*literarische Öffentlichkeit*); 3) reprezentatyvus viešumas (*repräsentative Öffentlichkeit*) (Habermas 2013). Kiek šios rūšys yra atskiros ir kiek vis dėlto jos išsismelkia viena į kitą? Pačiam J. Habermasui jos yra atskiros. Vadovaujantis jo teorija, politiškumo savybe pasižymi politinė viešoji erdvė, kurioje aptariami su valstybės reikalais susiję klausimai; ji kontrastuoja su literatūrine viešąja sfera. Tačiau pradėsiu nuo paties viešosios sferos apibrėžimo: „Viešąja sfera mes laikome mūsų socialinio gyvenimo plotmę, kurioje gali būti suformuota kažkas, kas priartina prie viešosios nuomonės“ (Habermas 2005; 73). Vadinas, viešosios sferos pagrindas yra nuoseklus ir kryptingas ėjimas viešosios nuomonės, kaip rezultato, link. Viešoji nuomonė J. Habermasui yra pilietinio kūno kritinis potencialas, nukreiptas į valdančiąją struktūrą, arba valstybę. Taigi reikėtų užfiksuoti šį pokytį: *pereinant nuo viešosios srities prie viešosios sferos, valstybė, kaip valdančioji struktūra, priešpriešinama viešajai nuomonei (pilietiniam kūnui)*. Viešoji sfera, kaip nuo valstybės nepriklausoma sritis, perteikia pilietinio kūno rezistencinį potencialą. Tačiau kodėl apskritai nutinka taip, kad pilietinis kūnas tampa ne valstybės, kaip formos, turiniu, bet jos priešprieša?

Čia galima daryti prielaidą, kad tai įvyksta dėl valstybės, kaip formos, ir kontrolės mechanizmų apskritai sutapatavimo. J. Habermaso teorijoje pasigendama šios perskyros (valstybė pati savaime nebūtinai tapati kontrolės mechanizmams), nes nuo jos priklauso ir pačios viešosios sferos vertinimas. Habermasiškasis ikonoklastinis gestas nukreiptas į žmonių sukurtus stabus. Vienu iš jų galima laikyti valdžios institucijas. Tačiau kokių pagrindų valdžios institucijos savaime sutapatinamos su valstybės idėja? Jeigu šio pagrindo nėra, vadinasi, su tokiu sutapatinimu galima bent iš dalies nesutikti. Tada nebelieka pagrindo ir supriešinti valstybės idėją su viešąja nuomone.

Kita svarbi problema – viešosios nuomonės sutapatinimas su „pilietiniu kūnu“. Anksčiau pilietinis (arba politinis) kūnas reiškė tam tikrą substanciją, apčiuopiamą kūniškumą (pavyzdžiui, T. Hobbeso kūrinys „Leviatanas“). Dabar šį pilietinį kūną „užčiuopti“ būtų sudėtinga – pati viešoji nuomonė, kaip informacija, atitinka „kūniškumą“. Visas rezistencinis pilietinio kūno potencialas dingsta tada, kai įvertinama tikimybė, jog šis „kūnas“ tėra kažkieno sukurta fikcija. Ar apskritai įmanoma kalbėti apie kokį nors pilietinį kūną, jeigu jis visas pasirodo vien informacijos pavidaļu? Šio kūno „bekūniškumas“ įpareigoja iš naujo permąstyti vartojamas sąvokas. Jeigu visa, kas patenka už viešosios nuomonės ribų (ar veikiau nepatenka į jas), nebėra politiška, pati politiškumo samprata tampa gana komplikauta.

Bendra pilietinė visuma apskritai reikalinga tam, kad būtų galima priėti prie vie-
nokio ar kitokio bendro sutarimo. Tai gerai
išryškinta H. Arendt teorijoje, jos Imma-
neliui Kantui skirtose paskaitose (Arendt
1989). Gebėjimas pamatyti tą patį įvykį ar
reiškinį iš kito žmogaus žiūros taško yra itin
svarbi dalyvavimo viešosios erdvės disku-
sijoje sąlyga. Taigi galima daryti prielaidą,
kad patį pilietinį kūną, kaip siekiamą idealą,
sudaro daugybė skirtingų požiūrių, viešų-
jų nuomonių, informacijos pavidalų. Čia
H. Arendt susitinka su J. Habermasu kaip
demokratijos apologetai. Jų abiejų demo-
kratinis žvilgsnis skleidžiasi viešosios erdvės
konceptijos fone.

H. Arendt viešojo sritis „apgyvendinta“
graikiškojo polio ir perėjimo iš Apšvietos į
romantizmą fone. Polio atveju visas dėmesys
sutelkiamas į socialinės plotmės tendencijas,
o Apšvietos / romantizmo atveju, kuris at-
skleidžiamas Rahelės Varnhagen biografi-
joje, viešosios srities problemos kartu apima
ir egzistencinę dimensiją¹¹. Šiaip ar taip,
viešojo nuomonė, kaip šios srities pagrindas,
įgauna tikrąją savo svarbą būtent J. Haber-
maso teorijoje. Galima teigti, kad ši svarba
yra dar vienas ženklas, žymintis viešosios

sferos transformaciją. J. Habermasas apren-
gia viešąją nuomonę nauju viešosios sferos
drabužiu. Egzistencinė dimensija čia neten-
ka savo svarbos, visas dėmesys sutelkiamas į
socialinę plotmę, ir tai galima laikyti vienu
pagrindinių arendtiškosios-habermasiško-
sios viešosios erdvės sąvokos transformacijos
aspektų.

J. Habermasas yra modernus mąstytojas.
H. Arendt modernizmas atsargesnis, dar ne-
numatantis visų informacinės visuomenės
keliamų iššūkių¹², tačiau visa tai galima pa-
aiškinti tiesiog paprasčiausiu skirtingo auto-
rių gyvenamo laiko faktu.

Vieną aktualiausių J. Habermaso minties
interpretacijų pateikia Nicholas Garnhamas.
Pasak jo, J. Habermasas atskiria viešąją sferą
tiek nuo valstybės, tiek nuo rinkos, ir dėl to
gali kelti klausimą apie pavojus demokratijai
bei viešiesiems diskursams (Garnham 1993;
361). Taigi pati viešosios sferos koncepcija
pagrįsta autonomijos idėja. Tačiau ar viešojo
sfera iš tiesų gali būti laikoma visiškai auto-
nomiška? Skirtingi veiksniai lemia dalyvavi-
mą viešojoje pilietinėje diskusijoje – ekono-
minės, politinės ir jiems artimos institucijos
bet kokiu atveju neišvengiamai sąveikauja su
viešąja sfera. Turint omenyje mediacijos pro-

¹¹ R. Varnhagen biografija čia iliustruoja Apšvietos ir romantizmo konfliktą: viena vertus, jos salonas simbolizuoja visą Apšvietai būdingą salonų kultūrą, kurios fone formavosi viešojo sfera; kita vertus, R. Varnhagen „romantinė vidujybė“ perkelia ją iš socialinės į egzistencinę plotmę. Taigi pati R. Varnhagen asmenybė tampa Apšvietos / romantizmo, kaip konfliktuojančių polių, simboliu.

¹² Terminas „informacinė visuomenė“ čia vartojamas įprasta prasme – apibūdinti laikotarpiui, kai ekonominės veiklos pagrindu tampa informacija. Informacinės visuomenės iššūkiai sietini su informacinių technologijų gamyba, platinimu, ekonominių ir politinių institucijų įtaka šioms procesams.

cesus, situacija tampa tik dar komplikuočiau. Kad mediacija apskritai galėtų vykti, reikalingi tam tikri apčiuopiami „tarpininkai“ (naujausi technologiniai išradimai), kurių distribucija nėra nepriklausoma nuo minėto pobūdžio institucijų. Vadinasi, viešoji sfera bendraja prasme nėra nepriklausoma nei nuo valstybės, nei nuo rinkos. Čia „valstybė“ suprantama habermasiškąja prasme – kaip viešosios sferos priešprieša, o ne kaip valdžios institucijoms netapati sąvoka ar politinės diskusijos objektas. Taip suprasta „valstybė“ atitinka kontrolės mechanizmus ir viešosios sferos atžvilgiu atsiduria greta rinkos diktuojamų sąlygų. N. Garnhamas teigia, kad J. Habermaso viešojo sfera yra tarsi klausimų apie pavojus kėlimo vieta – šie pavojai matomi kaip kylantys iš valstybės bei rinkos.

H. Arendt atveju panaši problema apskritai neiškyla, nes viešoji sritis, pagrįsta graikiškojo polio modeliu, nebuvo pasiekusi viešajai sferai būdingo kompleksiskumo lygmens. Kol gyvenime vyravo vien įprastos bendravimo formos, mediacijos problemos apskritai nebuvo aktualios. Taigi pati mediacija yra svarbus viešosios sferos transformacijos požymis.

N. Garnhamas kritikuoja argumentus, pasisakančius už kairiąją politiką: idealistinę „laisvos komunikacijos“ formuluotė be jo-

kios organizacinės substancijos ar materialinės paramos; techninis utopizmas, matantis komunikacijos kanalų plėtrą kaip savaime siekiamą vien dėl pliuralizmo (ten pat; 364). Būtų nelengva rasti kontrargumentų N. Garnhamo pozicijai ir „idealizmo“ kritikai. Būtent šiuos kritiškus pastebėjimus galima laikyti aktualia ir argumentuota J. Habermaso koncepcijos peržiūra.

Tiek H. Arendt, tiek J. Habermaso koncepcijos neišvengiamai sukasi aplink demokratijos ašį. Viešojo sfera atsiranda įtampoje tarp demokratinės visuomenės ir valstybės, tarp savarankiškos pilietinės bendruomenės ir rinkos diktuojamų sąlygų.

2.3. Viešosios sferos autonomija

Minėjome, kad N. Garnhamas kritikuoja J. Habermaso pasitikėjimą viešosios sferos autonomija valstybės atžvilgiu, bet galima kritiškai vertinti ir patį valstybės sampratą neapčiuopiamumą J. Habermaso teorijoje¹³.

Taigi kokių pagrindų valstybės idėja dažnai tarytum savaime, be išsamesnių paaiškinimų, sutapatinama su korporatyvizmu, kontrolės mechanizmais ir kt.? Čia susikerta keletas skirtingų sričių, požymių ir vertinimų. Visų pirma, valstybės ir korporatyvizmo / rinkos / kontrolės institucijų sutapatinimas. Iš to kyla piliečio / vartotojo

¹³ Kai kuriose interpretacijose gausu valstybės ir korporatyvinių interesų sugretinimo, ar, veikiausiai, šių dviejų teritorijų sujungimo. Kapitalistinėje visuomenėje pilietis dažnai traktuojamas labiau kaip vartotojas, tačiau vėlgi labai svarbu, iš kokios perspektyvos bus pasižiūrėta. Jeigu valstybės idėją tarsi savaime pakeičia kapitalistiniai interesai, į juos nukreipta kritika gali būti argumentuota, bet nebūtinai galiojanti kaip valstybės idėjos kritika. Tokie konceptualūs šuoliai būdingi ne tiek paties J. Habermaso, kiek jo interpretatorių tekstams.

tapatybės projekcija. Žvelgiant iš ikonoklastinės pozicijos, kritika nukreipiama į kontrolės mechanizmus (o kartu ir į valstybę), kapitalizmo mašineriją bei visuomenės vartotojiškumą. Tačiau pasižiūrėjus iš, pavyzdžiui, viešojo pilietinio pokalbio dalyvio pozicijos, lieka neaišku, kodėl jis pats „savaimė“ traktuojamas kaip vartotojas, kodėl pati valstybės idėja „savaimė“ priešpriešinama šio pokalbio „kambariui“ – viešosios diskusijos sferai.

J. Habermaso politinės viešosios sferos pagrindinė idėja yra valstybės klausimams aptarti skirta erdvė. Toks atskyrimas reiškia, kad kitos sferos nėra politiškos. Tačiau ar tikrai galima teigti, kad, pavyzdžiui, literatūrinė viešoji sfera yra nepriklausoma nuo politinių tendencijų?

Kartu su šiuo klausimu kyla atskirų sričių sąveikos problema. Kiek J. Habermaso išskirtas sferas galima laikyti autonomiškomis viena kitos atžvilgiu? Polemizuojant su J. Habermasu galima teigti, kad: 1) viešoji sfera nėra autonomiška valstybės atžvilgiu; 2) atskiros viešosios sferos (arba jų rūšys) nėra autonomiškos viena kitos atžvilgiu.

Pirmajam teiginiui pagrįsti tinkamiausi ir čia svarbiausi anksčiau išdėstyti argumentai, susiję su mediacijos procesų problemomis. Argumentacijai galima pasitelkti ir mediacijos procesų istoriškai nesiekiančius laikus, viešumą pačioje Atėnų agoroje. Senovės Graikijos viešosios erdvės genėzė nuosekliai išanalizuota Marcelio Detienne'o straipsnyje. Viena aktualiausių M. Detienne'o įžvalgų – agoroje norėjęs viešai savo nuomonę pasakyti pilietis turėjo kalbėti su

viešaisiais reikalais, su bendruomene susijusiais klausimais (Detienne 2001; 45). Pats jo dalyvavimas ne tik buvo pagrįstas kalbėjimu apie viešuosius reikalus, bet ir leisdavo jam atlikti piliečio vaidmenį. Tokiu atveju viešoji sfera (agora) buvo tiesiogiai priklausoma nuo polio (miesto-valstybės). Ne vien dėl to, kad agoros be polio negalėjo būti jau vien grynai erdviškai, bet ir dėl to, kad agoroje buvo privalu diskutuoti viešųjų reikalų arba bendruomenės, kitaip sakant, polio, klausimais.

Panašų modelį galima įžiūrėti ir habermasiškojoje viešosios sferos koncepcijoje. Tik viešosios sferos transformacija čia neišsprendžia klausimo – kaip vis dėlto galima viešosios sferos autonomija? Polio atveju, kai mediacijos procesų niuansai dar nebuvo aktualūs, šią sferą laikyti autonomiška buvo galima taip pat tik labai siaura prasme. Ją trumpai įvardyti būtų galima kaip teisę į laisvą erdvę (miesto-valstybės klausimams aptarti). Tačiau šios teisės nereikėtų vadinti visiškos autonomijos pagrindu. Laisva erdvė bet kokių atveju apribota aiškios diskusijos krypties ir jau vien dėl to būtų netikslu ją vadinti absoliučiai nepriklausoma nuo išorinių veiksnių. Kita vertus, tokia laisva erdvė apskritai įsteigia polio gyventojų politiškumą – jis pagrįstas pilietine diskusija, besivystančia viešųjų reikalų fone. Be agoros nebūtų galima kalbėti ne tik apie piliečių politiškumą, bet ir apie bet kokią įtaką savo miesto-valstybės valdymui, o kartu ir pačios laisvės formavimui.

Viešosios sferos transformacija tam tikra prasme yra laisvės transformacija. Pati laisvė

įgauna kitą formą; vietoj vergo grandinių siekiama išsilaisvinti iš politinio pasyvumo grandinių, taigi laisvė pasirodo kaip galimybė pasakyti savo nuomonę viešai. Kaip parodo H. Arendt koncepcija, polio atveju ši laisvė buvo laikoma politiškumo pagrindu. Tai tebėra vienas pagrindinių bet kokios demokratijos principų.

Kaip rašo J. D. Petersas, „Habermasas viešosiose reprezentacijose nemato jokios pozityvios politinės vertės, palikdamas problemą savo politinėje teorijoje“ (Peters 1993; 547). Viešosios reprezentacijos¹⁴ kuria ir perduoda tam tikrus pranešimus, kurie gali turėti pozityvią politinę vertę. Kita vertus, pats politinės viešosios sferos ir reprezentatyvaus viešumo atskyrimas tampa komplikuotas. Politinė viešoji sfera be reprezentacijos yra tarsi turinys be formos. Viešoji diskusija paprasčiausiai negali vykti, pasirodyti kaip įvykis ar reiškinys, jeigu ji stokoja reprezentatyvaus elemento.

H. Arendt „pasirodymo erdvė“ pati savaime yra reprezentacijos erdvė; tai, kas buvo privatu, nematoma, paslėpta ar tiesiog „vidujiška“, perkeliama į išorę, taigi parodoma, padaroma vieša, matoma. Be reprezentacijos išnyktų viešosios erdvės, kaip pasirodymo srities, savybė. Pats reprezentacijos apibrėžimas kalba apie tai, kad reikia padaryti esama tai, kas nesama, t. y. sukurti kieno nors buvimą tuščioje vietoje. Viešoji erdvė be reprezentacijos liktų tuščia, nieko nepripildyta vieta. Būtent reprezentacijos

procesas įsteigia nesamo buvimą ir taip ją pripildo.

3.1. Viešoji sfera ir politinis indiferentiškumas

Pati viešosios sferos idėja įprasmina politinę laikyseną. Ji tarsi įpareigoja užimti vienokią ar kitokią poziciją, nes tik tada įmanoma pasakyti nuomonę viešojoje diskusijoje.

Postmoderni universalizmo kritika dažnai reprezentuoja iracionalią grėsmę moderniems demokratijos idealams (Karppinen 2006). Vienu iš demokratijos idealų galima įvardyti būtent pilietinės viešosios nuomonės raišką ir, visų pirma, jos turėjimą, susiformavimą. Vadovaujantis šiuo principu, demokratija pasirodo kaip visų piliečių dalyvavimą į politinius procesus įtraukianti valdymo forma. Be piliečių dalyvavimo demokratija prarastų bet koki savo turinį, tad „iracionali grėsmė“ yra iš reliatyvizmo atsirandantis politinis indiferentiškumas. Jis kyla iš pasyvumo, publikai virstant į masę, kuri tik priima informaciją, dažnai neargumentuotas nuomones, bet pati nekuria savo atsako, lieka nejudri ir nereaguojanti. Paradoksalu, bet politiniam diskursui aptarti skirta erdvė dažnai išstumia iš savęs bet koki politinį diskursą. Šioje vietoje situaciją „pateisinti“ būtų galima prisimenant J. Habermaso viešosios sferos autonomijos idėją, bet juk net ši autonomija skirta ne kam kitam, o tam, kad galėtų būti atsvara valstybei, kad

¹⁴ Terminas „reprezentacija“ čia reiškia politinį atstovavimą kaip įvaizdinimą, „padarymą matomu“ ir yra neatsiejamas nuo jo kaip reginio konotacijų.

būtų galima laisvai ir nevaržomai aptarti valstybės klausimus. Taigi bet koku atveju net ir pati autonomijos idėja atveda ne kur kitur, o prie politiškumo.

Kam apskritai reikalinga viešoji sfera, iš kurios pašalintas diskusijos objektas – viešieji reikalai? Tai ir yra didžiausias šiandieninės demokratijos pavojus bei rizika. Viešoji sfera, kaip laisvės teritorija, neišnaudoja savo laisvės, o veikiau sukuria netikėtą pasyvumo efektą. Čia reikėtų atsigręžti į politinio indiferentiškumo prielaidas. Visų pirma, jis kyla iš publikos laikysenos pakeitimo masės laikysena, iš aktyvumo / pasyvumo santykio apvertimo. Tai teikia galimybę visas pozicijas, galimas nuomones bei požiūrius priimti tokiais, kokie jie gaunami „iš aukščiau“ arba tiesiog „iš šalies“. Pasyviai masei nereikia laisvės formuotis savitą požiūrį, pasakyti asmeninę nuomonę viešojoje diskusijoje. Tai veikia kaip destruktivus veiksnys pačios viešosios sferos atžvilgiu.

Politinis indiferentiškumas taip pat atsiranda dėl užčiuopiamos reliatyvizmo „bepasmybės“. Nebelieka bendrų orientyrų, o dėl to ir paties bendrumo, neišvengiamai reikalingo politiškumui. *Weltanschauung*, arba pasaulio vaizdas, niekaip nesueina į bendrą visumą (be abejo, kartu neprarandant kiekvieno žiūros taško unikalumo). Subjekto jausena iškyla aukščiau bet kokių socialinių reiškinių, kurių atžvilgiu juntamas tiesiog romantinis abejingumas. Tai primena Rahe-

lės Varnhagen „romantinį subjektyvumą“, kuris yra argumentas politinio, socialinio abejingumo naudai. R. Varnhagen santykį su socialine plotme galima projektuoti ir mūsų laikų kontekste – jis gana gerai iliustruoja politinio abejingumo tendencijas.

Reikėtų kelti gana provokuojantį klausimą – ar šių laikų visuomenė yra romantinė visuomenė? Romantizmo epochos subjektas turėjo savo apibrėžtą vietą (prisiminkime R. Varnhagen saloną), kurioje galėjo formuotis tam tikra sfera; mūsų laikų subjektas, priešingai, yra „be vietos“, be savo polio ar salono. Šiaip ar taip, tai netrukdo jo laikysenos sociumo atžvilgiu laikyti artima romantinei laikysenai¹⁵. Vietos neturėjimas ši įspūdį veikiau tik sustiprina, leidžia dar paprasčiau atitrūkti nuo „apčiuopiamų“ ribų ir visą dėmesį sutelkti vien į vidujybę. Tokiai laikysenai nereikia pilietinio bendrumo, subjektas yra savipakankamas ir bet kokie išoriniai įvykiai kelia veikiau pasibodėjimą nei rūpestį viešaisiais reikalais.

Būtų sudėtinga nedvejojant atsakyti, ar mūsų laikų žmogus yra artimesnis romantiniam subjektui, ar veikiau polio piliečiui. Vis dėlto, atsižvelgiant į kasdienėse situacijose matomas individualizmo apraiškas ir bendruomeniškumo, kaip reiškinių, nykimą, galima daryti prielaidą, kad esame arčiau romantizmo epochos.

J. Habermaso teoriją interpretuojančiuose straipsniuose galima rasti kritinių

¹⁵ „Romantinė laikysena“ šiuo atveju vertinama kaip radikaliai subjektyvistinė, pati savaime opnuojanti aktyviam dalyvavimui bendruomeniniuose (intersubjektyviuose) procesuose, taigi jai priešpriešinamas aktyvus socialinis, politinis dalyvavimas, būdingas Antikos laikotarpiu polyje klestėjusiai demokratijai.

įžvalgų, skirtų jo teorijos normatyviniams aspektams (Karppinen 2006). Normatyvinis elementas čia yra vienintelis „idealus komunikacijos būdas“, kuris reikalingas tam, kad apskritai būtų įmanomas susikalbėjimas. Toks vieno komunikacijos būdo iškėlimas aukščiau visų kitų galimų yra diskriminuojantis, pernelyg uždaras mūsų minėtam daugiabalsiškumui. Tačiau ar tikrai galima atsisakyti absoliučiai visų normatyvinių elementų, jeigu siekiama, kad kalbėjimas viešojoje erdvėje būtų turiningas ir tesintis susikalbėjimo pažada? Jeigu atsisakoma vieno komunikacijos būdo, o kartu ir siekiamybės susikalbėti, pats kalbėjimo procesas praranda bet kokią prasmę. Tai, kas įvardijama kaip „normatyvinis aspektas“, suteikia kalbėjimui tam tikrą formą, neleidžia jam „pasklysti“ erdvėje ir likti neišgirstam. Nors viešosios sferos principas yra įvairių socialinių, kultūrinių, politinių grupių požiūrių reprezentacija, susikalbėjimo intencija išlieka kaip svarbi ir reikalinga. Grupės, reprezentuojančios save viešumoje, pagrindžia šias reprezentacijas skirtingumu. Jos įsteigia savo buvimą būtent per įvaizdžius, geriausiai atskleidžiančius jų pačių išskirtinumą, unikalų požiūrį, savybes. Tuo pagrįstas pats pasirodymas laisvoje viešojoje sferoje.

Kaip pavyzdį galima pateikti bet kurią politinę partiją. Kiekviena iš jų viešojoje erdvėje reprezentuoja savo idealus, vizijas, tikslus. Dažniausiai visa tai radikaliai skiriasi žvelgiant iš kiekvienos atskiros pozicijos, nelieka daugelio bendrų jungiančių koordinacių. Atskirų partijų pasirodymai viešojoje erdvėje tampa panašesni į neturiningą dau-

giabalsiškumą nei į turiningą pokalbį. Dar radikaliau šis idėjinis disonansas gali būti pamatytas šalia minėto pavyzdžio pridėdant apibrėžto politinio statuso neturinčias grupes, pavyzdžiui, LGBT, ir panašiai. Nors viešojo sfera yra šių grupių reprezentacijos erdvė, atsiranda rizika jai pavirsti tiesiog idėjinio disonanso erdve. Kai dėmesys kreipiamas vien į skirtumus, bet ne į panašumus, iš viešosios diskusijos lieka tik daugiabalsiškumas be intencijos susikalbėti.

Piliečius, stebinčius tokias viešąsias diskusijas, apima inertiškas apolitiškumas. Jeigu nebelieka jokių bendrų taškų, suartinančių skirtingas pozicijas, tiesiog pasyviai priimama nuolatinio nesutarimo padėtis, ir tiek.

Tačiau net ir politinio indiferentiškumo šviesoje grįžtama prie to paties valstybės ir viešosios nuomonės, kaip pilietinio kūno, santykio. Įvardyti politinių, socialinių grupių pavyzdžiai leidžia teigti, kad viešojo sfera nėra nepriklausoma politikos ir / arba valstybės atžvilgiu. Priešingą prielaidą galima daryti tik tokiu atveju, jeigu valstybė priešpriešinama ne viešajai nuomonei kaip pilietiniam kūnui, bet tiesiog subjektui.

Kita vertus, pilietybė gali būti ne socialinio kontrakto tarp valstybės ir subjekto reikalas, bet pačių žmonių susitarimas („pilietybė“ čia tampa „pasidaryk pats“ pilietybė (angl. – *DIY citizenship*)) (Karppinen 2006). Tik tokiu būdu įmanomas priartėjimas prie viešosios sferos autonomijos idealo, bet tai jau postmoderni jo versija, kuri nebeatitinka senųjų modelių. Šiaip ar taip, „pasidaryk pats“ pilietybei¹⁶ taip pat neišvengiamai rei-

kalingas susitarimas, o tai jau ne taip paprastai, turint omenyje šandieninį pliuralizmą, įgyvendinamas tikslas.

Kitas klausimas būtų apie tai, ar „pasidaryk pats“ pilietybė gali pretenduoti į buvimą pilietinio kūno dalimi. Jeigu atsakoma, kad negali, tada iškart užkertamas kelias pačiai viešosios sferos idėjai – jai reikalingas pilietinis kūnas kaip tam tikra visuma, tad neapibrėžtų „pilietybių“ daugis vėlgi sugrąžina prie pliuralizmo ir universalizmo konflikto. Be to, jis neišsprendžia valstybės ir subjekto kontrakto problemos – net jeigu sutinkama ši santykių traktuoti žvelgiant iš J. J. Rousseau visuomeninės sutarties idėjos perspektyvos. Subjektas vargiai galėtų būti pavadintas pilietinio kūno dalimi, nebent subjektas prilyginamas piliečiui, o tai nebūtų teoriškai korektiškas žingsnis. Būtų galima daryti gana drąsiai prielaidą, kad subjektas apskritai yra politiškai indiferentiškas ir būtent pilietiškumo savybė suteikia jam vienokią ar kitokią politinę poziciją. Tokiu atveju galima ir sutikti, ir nesutikti su habermasiškuoju pilietinio kūno priešpriešinimu valstybei.

Jeigu subjektas yra politiškai indiferentiškas, galima sutikti, kad jis yra valstybės, kaip valdančiosios struktūros, priešprieša. Tokiu atveju jis gali būti vienas iš viešosios nuomonės turėtojų, bet kyla klausimas, kaip „neutralus“ subjektas išreiškia, o visų pirma ir suformuoja bent kokią asmeninę nuomonę. Taigi šiuo atveju matoma, kad papras-

čiau subjektą priešpriešinti pačiai asmeninei nuomonei nei ji, kaip pasakantį asmeninę nuomonę, priešpriešinti valstybei. Būtent asmeninės nuomonės, tam tikros pozicijos įgijimas transformuoja subjektą į pilietį. Pilietis, kaip pilietinio kūno dalis, išsako savo nuomonę viešai ir taip dalyvauja viešajame pilietiniame pokalbyje.

Tiesa, reikia paminėti, kad čia atskiriamas „subjektas“ nuo „piliečio“ kaip netapčios sąvokos, nes taip atskiriama ikipolitinė (subjekto) laikysena nuo politinės (piliečio) laikysenos. Ši perskyra reikalinga tam, kad būtų galima suprasti politiškumą kaip perėjimą nuo beasmenio kalbėjimo prie asmeninės nuomonės išsakymo. Kadangi viešojo nuomonė yra pagrindinė viešosios sferos savybė, ją, o tuo pačiu metu ir pilietinį kūną formuojantys veiksniai atsiremia į asmeniškumą. Taip pat svarbus anonimiškumo momentas. Postmodernizmo kontekste atsiranda „demokratizacija be politizacijos“, ateities postpolitinė pilietybė be valstybės (Karppinen 2006). Taigi ateities prognozės atskiria demokratiją nuo pačios politikos; demokratija regima kaip savipakankamas pilietiškumo kriterijus, kuriam apskritai nereikalinga valstybė. Tačiau kokia viešosios sferos ateitis, jeigu šioje ateityje nebus valstybės? Net jeigu būtų priimama habermasiškoji pozicija ir būtų sutinkama, kad viešojo nuomonė (arba pilietinis kūnas) priešpriešinamas valstybei, viešojo sfera tap-

¹⁶ Terminas „*pasidaryk pats*“ *pilietybė* (angl. *DIY citizenship*) vartojamas kaip priešprieša nuo bet kokių valstybinių struktūrų priklausomam pilietiškumo supratimui. Jis ataidi idėją, kad pilietybė gali būti pagrindžiama pačių žmonių susitarimu, t. y. kad ji turi būti ne „iš aukščiau“ nuleidžiama duotybė, bet laisvo pasirinkimo reikalas.

tų nebereikalinga, jeigu neliktų valstybės. Viešosios sferos pagrindas yra tarpininkavimas tarp valstybės ir pilietinio kūno, taigi be valstybės paprasčiausiai nelieka kam tarpininkauti. Kartu nelieka klausimo, kas yra politiškumas ir apolitiškumas, kaip pereinama nuo vieno prie kito, nes postpolitinė pilietybė nebekelia klausimų apie ribas. Jų paprasčiausiai nelieka.

3.2. Viešoji sfera be valstybės

Viešosios sferos atveju pilietinio kūno santykis su valstybe yra tai, kas neišvengiamai būdinga pačiam viešosios sferos buvimui. Tačiau reikėtų prisiminti, kad viešoji sfera iki transformacijos buvo viešoji sritis, kuriai būdingos kiek kitokios tendencijos. Tai gerai iliustruoja H. Arendt užfiksuoti socialiniai pokyčiai, kurių svarbiausią lūžį, kaip minėta, galima žymėti naujaisiais laikais.

Svarbu dar ir tai, kad, keičiantis visuomenei, taip pat pakito daug ką lemiančios valstybių sudėty. Kaip rašo H. Arendt:

<...> kadangi statistikos dėsniai tobulai galioja ten, kur turime reikalą su dideliais skaičiais, aišku, kad kiekvieną kartą padidėjus gyventojų skaičiui, šių dėsnių reikšmė didėja, o „nukrypimas“ darosi vis mažiau svarbus. Politiniu požiūriu tai reiškia, kad juo daugiau gyventojų dalyvauja kuriame nors politiniame darinyje, juo labiau viešąją sritį sudaro socialumas, o ne politiškumas. Graikai, kurių miestas-valstybė buvo individualistiškiausias ir mažiausiai linkęs į konformizmą mums žinomas politinis darinys, gerai suprato tą faktą, kad veiksma ir kalbą pabrėžiantis polis gali išlikti tik esant ribotam skaičiui piliečių. (Arendt 2005; 46)

Čia svarbiausia perskyra tarp socialumo ir politiškumo. Pasak H. Arendt, gyventojų daugis lemia socialumo klestėjimą viešojoje srityje, o politiškumas klesti mažiau gyventojų turinčiuose politiniuose dariniuose. Šią tendenciją galima pagrįsti prisimenant socialines transformacijas, lyginant polio ir nacionalinės valstybės santykį su politiškumu. Tęsiant H. Arendt mintį galima teigti, jog polyje vyravusios politiškumo formos besikeičiant visuomenei transformuojasi į socialumo formas. Kaip viešoji sritis transformuojasi į viešąją sferą, taip politiškumas transformuojasi į socialumą ir užima pirmojo vietą, užgožia jį savo klestėjimu. Ar tai reiškia, kad naujosiose visuomenėse socialumas visiškai pakeičia politiškumą?

Reikėtų atsižvelgti į tai, kad H. Arendt socialinės srities atsiradimą laikė išskirtinai naujųjų laikų reiškiniu. Taigi viešosios srities transformacija į viešąją sferą yra tiesiogiai priklausoma ne tik nuo valstybės, bet ir nuo socialinės srities pačios savaime. Socialinės srities ypatybė yra „įstrigimas“ tarp viešosios ir privačiosios sričių, taigi ji žymi tam tikrą privatumo įžengimą į viešumo sritį, ir atvirkščiai. Visa tai vyksta valstybės, kurioje gyvena daugybė gyventojų, šviesoje. Nykstant skirčiai tarp viešo ir privataus, tuo pačiu metu nyksta bendrumas, siejęs buvusią netokią gausią polio bendruomenę. Galima teigti, kad šis bendrumas tarp polio gyventojų buvo viena iš politiškumo raiškos formų ir viena iš būtinų jo sąlygų. Naujaisiais laikais politiškumas visiškai pakeičia savo formą, bet ar išlaiko tą patį turinį?

H. Arendt pabrėžia polio piliečių atsparumą konformizmui. Tai galima susieti su

minėta publikos ir masės dichotomija. Kuo didesnis piliečių aktyvumas, kitaip sakant, kuo labiau jie veikia kaip publika, o ne kaip masė, tuo geriau jiems pavyksta išsaugoti savo politiškumą, o kartu ir atsparumą konformizmui. Kai publika tampa panašesnė į pasyvią masę, nunykus politiškumui ji neišvengia konformistinių tendencijų. Publika artimesnė riboto skaičiaus polio piliečių bendruomenei, viešojoje srityje diskutuojančiai viešųjų reikalų klausimais ir taip formuojančiai savo politinį aktyvumą. Masė ataidi naujųjų laikų visuomenių tendencijas, kai politinį aktyvumą keičia pasyvumas, o kartu ir konformistinė laikysena. Tokius pokyčius galima susieti su H. Arendt įžvalgomis, aptariančiomis statistinius dėsnius. Kuo daugiau gyventojų, tuo greičiau, pasak H. Arendt, politiškumą pakeičia socialumas (2005; 46).

Socialinė sritis reikalinga viešajai erdvei, jos transformacijai iš viešosios srities į viešąją sferą, bet ji nepanaikina valstybės kaip būtino dalyvio. Ji tiesiog pakeičia pilietinio kūno santykį su valstybe, „įtarpina“ jį per viešąją sferą. Dar kitaip šis santykis skleidėsi polio atveju, kai viešoji sritis buvo priklausoma ne tik nuo savo miesto-valstybės, bet ir nuo griežtos perskyros tarp viešumo ir privatumo. Jeigu ši perskyra jau tuomet būtų nunykusi, apskritai nebūtų reikalinga tokia erdvė kaip „viešoji sritis“. Viešoji sritis reiškė išėjimą iš namų ūkio, arba privačios, srities, visus buitinius reikalus paliekant anapus viešojo pilietinio pokalbio durų. Viešieji reikalai buvo aiškiai atskirti nuo kasdienių buitinių rūpesčių, o pagrindinis jų objektas

vis dėlto buvo miestas-valstybė ir jos bendruomenė. Pereinant į naujuosius laikus ir nykstant viešumo / privatumo perskyrai, buities reikalai vis dažniau nebebūdavo paliekami už viešojo pilietinio pokalbio kambario durų. Buities reikalai ėmė įgyti viešųjų reikalų statusą, taip užpildydami viešąją sritį jai anksčiau nebūdingais diskusijų objektais.

Taigi pakito pats viešųjų reikalų statusas, kartu žymintis jų reikšmės sumažėjimą. Kadangi tai, kas ilgą laiką buvo privatu, tapo vieša, viešajai sričiai reikėjo pokyčio, ir šį pakitusį būvį galima pavadinti „viešąja sfera“.

Valstybėse atsirandant vis didesniam gyventojų skaičiui, politiškumą pakeitė socialumas. Polį galima pavadinti viešosios srities forma, arba, tiksliau, forma, apimančia du skirtingus turinius, tiek viešąją, tiek privačiąją sritis, o moderni valstybė sunkiai galėtų būti pavadinta viešosios sferos forma. Pereinant prie J. Habermaso teorijos, ji priešpriešinama viešajai sferai kaip atskiras triados (pilietinis kūnas – viešoji sfera – valstybė) žaidėjas.

Taip pat svarbu, kokį vaidmenį šių transformacijų kontekste vaidina komunikacija. Patį viešosios sferos procesą galima įvardyti komunikacijos procesu. Šioje vietoje atsiranda bent keletas neišspręstų problemų.

Medijų pliuralizmas nėra patikimas visuomenės laisvės indikatorius, nes jis gali sukurti tiesiog turinio įvairovės iliuziją paslėpdamas faktą, kad visi masinės komunikacijos procesai yra apriboti skirtingų netiesioginės kontrolės formų, vykdomų valstybės ir privačių korporacijų. (Karpinnen 2006)

Taigi čia grįžtama prie autonomijos iliuzijos. Medijų pliuralizmas, kaip ir joks

pliuralizmas apskritai, dar neįrodo autonomijos, bet veikiau primena jos, kaip siekiamo idealo, statusą. Pati turinio įvairovė negarantuoja laisvės kontrolės institucijų atžvilgiu. Iš to kyla prielaida, kad valstybė, prilyginta kontrolės institucijoms, viešojoje srityje yra visiškai nereikalingas kintamasis.

Laikantis neohabermasiškosios¹⁷ sampratos, viešosios sferos vaidmuo yra konceptualizuojamas kaip laisvų ir lygių piliečių „viešas naudojimas savo protu“. Ant to „pastatyta“ hipotetinė medių sistema tokiu atveju būtų visiems atvira arena debatams, kuriuose aptariamai viešieji reikalai, ir kuri yra laisva nuo valstybės ir rinkos manipuliacijos bei orientuota į kritišką ir racionalų viešosios nuomonės konsensuso formavimą. (Karppinen 2006)

Taigi naujoji habermasiškoji samprata atveda prie kiek pakitusio konceptualizavimo, kuriame svarbiausią vaidmenį vaidina piliečių savarankiškumas, kritiškumas, gebėjimas suformuoti racionaliai pagrįstą nuomonę. Čia pat kyla klausimas, kiek toks konceptualizavimas yra iš tiesų naujas – dar Apšvietos kontekste jį suformulavo Immanuelis Kantas. Pasak jo, „<...> švietimui nieko daugiau nereikia, tik tai laisvės, <...> laisvės viešai naudotis savo protu visose srityse“ (Kant 2001; 50). Ši įžvalga leidžia daryti prielaidą, kad neohabermasiškoji prieiga yra tiesiog sugrįžimas prie Apšvietos idėjų. Svarbi ir I. Kanto įtaka J. Habermasui ir kitai mūsų aptariamai autorei, H. Arendt. Jų teo-

rijos skleidėsi veikiamos I. Kanto idėjų, taigi šios įtakos neturėtų stebinti¹⁸.

Šitaip konceptualizuojant Habermaso pasiūlyta naujove galima laikyti būtent išskirtinį dėmesį valstybei ir rinkai. Tai dar vienas argumentas, kodėl habermasiškąją viešąją sferą įsivaizduoti kaip esančią be valstybės būtų nelengva. Neohabermasiška, t. y. J. Habermaso interpretacijų, perspektyva brėžia dar ryškesnę autonomijos liniją, tik čia autonomija numatoma ne vien kaip viešosios sferos privilegija, bet ir kaip sugrąžinanti prie Apšvietos idealus atitinkančios proto autonomijos. Taigi neohabermasiškas (ar veikiau kantiškas) žvilgsnis valstybę priešpriešina ne tiek viešajai nuomonei, arba pilietiniam kūnui, kiek tiesiog proto autonomijai. Proto autonomiją čia galima suprasti ne vien kaip laisvę drąsiai ir be apribojimų viešai pasakyti savo nuomonę, bet taip pat kaip atsparumą įvairioms manipuliacijoms, propagandos mechanizmų poveikiui. Galima sutikti su valstybės prilyginimu šiems mechanizms, bet vis dėlto tiksliau būtų laikytis nuosaikesnės pozicijos ir atskirti valstybę, kaip pilietinio kūno formą, nuo kontrolės institucijų.

Jeigu laikomasi tokios pozicijos, viešoji sfera be valstybės bus matoma kaip neįgyvendinama fikcija. Tačiau net jeigu ir sutinkama su valstybės ir kontrolės institucijų sutapatinimu, bet kokiu atveju viešoji sfera be jos būtų sunkiai įsivaizduojama. Tokiu

¹⁷ Terminas „neohabermasiška“ reiškia paties J. Habermaso teorijos ribas peržengiančias naujas jo teorijos interpretacijas, atliekamas kitų autorių.

¹⁸ Kur kas labiau stebina kantiško konceptualizavimo pavadinimas neohabermasišku, taigi šiuo klausimu galima abejoti K. Karppinen straipsnyje pateikta įžvalga.

atveju ji būtų neberekalinga – tarpininko nereikėtų, nes nebūtų kam perduoti žinia, o tuo pačiu metu viešoji pilietinė diskusija liktų be savo pagrindinio objekto.

Išvados

Valstybės priešpriešinimas pilietiniam kūnui viešosios erdvės transformacijos kontekste nėra visiškai pagrįstas – geriausiai tai atskleidžia viešosios sferos autonomijos klausimo svarstymas. Polemizuojant su J. Habermaso ir H. Arendt teorijos idėjomis prieita prie išvadų, kad: 1) viešoji sfera nėra autonomiška valstybės atžvilgiu; 2) atskiros viešosios sferos (arba jų rūšys) nėra autonomiškos viena kitos atžvilgiu. Būtų klaidinga teigti, kad viešoji sfera šiandieninėje visuomenėje yra nepriklausoma nuo aplink vykstančių procesų ir išsaugo visišką autonomiją jų atžvilgiu. Dalyvavimas viešajame pokalbyje neįmanomas be tam tikrų materialių išteklių, juos paskirstančių institucijų,

socioekonominių tendencijų bei politinių sprendimų. Viešoji sfera ne tik pati savaime yra neišvengiamai politiška ir nepasiekianti autonomijos idealo, bet ir tiesiogiai priklauso nuo kontrolės mechanizmų.

Ateities prognozės atskiria demokratiją nuo pačios politikos; demokratija regima kaip savipakankamas pilietiškumo kriterijus, kuriam apskritai nereikalinga valstybė. Viešoji sfera be valstybės apibūdinama kaip tam tikra fikcija. Jeigu ir sutinkama su valstybės ir kontrolės institucijų sutapatinimu, bet koku atveju viešoji sfera be jos būtų sunkiai įsivaizduojama. Tada ji būtų neberekalinga – tarpininko nereikėtų, nes nebūtų kam perduoti žinia, o tuo pačiu metu viešoji pilietinė diskusija liktų be savo pagrindinio objekto. Pati viešoji sfera yra komunikacijos procesas, kuriam vykstant susiformuoja bendrumas tarp skirtingų autonomiškų subjektų, kartu atvedantis, arba turintis atvesti, prie konsensuso viešųjų reikalų klausimais.

LITERATŪRA

Arendt, Hannah. 1989. *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.

Arendt, Hannah. 1981. *Rahel Varnhagen: Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*. Munich: Piper Taschenbuch.

Arendt, Hannah. 2001. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba.

Arendt, Hannah. 2005. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.

Benhabib, Seyla. 2003. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

Garnham, Nicholas. 1993. „The Media and

the Public Sphere“ in Craig Calhoun (ed.) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Habermas, Jürgen. 2013 [1990]. *Strukturwandel Der Öffentlichkeit*. Sinzheim: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen. 2005. „The Public Sphere: An Encyclopedia Article“ in Meenakshi Gigi Durham and Douglas M. Kellner (eds.) *Media and Cultural Studies: Keywords*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

Karppinen, Kari. 2006. *Against Naïve Pluralism in Media Politics: Some Implications of the Radical-Pluralist Approach to the Public Sphere*. (Konferencijos pranešimas. Prieiga internetu:

<http://www15.uta.fi/arkisto/tacs/papers0506/karpinen.pdf>.

Norton, Anne. 2001. „Writing Property and Power“ in Marcel Henaff and Tracy B. Strong (eds.) *Public Space and Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Peters, John Durham. 1993. „Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere“, *Media, Culture & Society* 15: 541–571.

Wurgaft, Benjamin Aldes. 2016. *Thinking in Public: Strauss, Levinas, Arendt*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF THE TRANSFORMATION OF THE PUBLIC SPACE IN THE THEORIES OF H. ARENDT AND J. HABERMAS

This paper briefly introduces the concepts of the public space by H. Arendt and J. Habermas, compares them and presents an analysis of the problems concerning the transformation of the public space. In this work, I try to demonstrate that a confrontation between the civic body and the state that appears in the context of the transformation of the public space is not completely grounded. The public sphere, which connects these two areas, is not autonomous. For the main points, I choose the theories of the two authors – Hannah Arendt and Jürgen Habermas. In the work, I discuss the similarities and differences of these theories as well as their conceptual interactions.

Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: agne.alijauskaite@fsf.stud.vu.lt